

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA
ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LIV

1995 - 1998

WARSZAWA 2001 VARSOVIE

Errata - ostatnie zdanie na s. 65 winno brzmieć:

W nieco większym zasięgu, między Bzurą, środkową Pilicą i Kamienną koncentrują się znaleziska dwóch innych typów zapinek, niemal nie znanych w pozostałych częściach kultury przeworskiej (Np. B. Balke 1976, s. 186nn., ryc. 15b, 31d, tabl. VII,4; B. Balke, W. Bender 1991, s. 161, tabl. XIII,3.7; M. Olędzki 1992, s. 61nn.; 1995, s. 239nn.). Chodzi tu o lokalny wariant żelaznych zapinek kapturkowych ze sprężynką ukrytą w cylinderku, z masywnym kabląkiem i szerokim grzebykiem, oraz podobne fibule bez grzebyka (Ryc. 8). Zapinki te, a szczególnie odmiana...

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LIV

Tom ten Redakcja dedykuje

Pani doc. dr hab. Teresie Węgrzynowicz

wieloletniej kierownicze Działu Epoki Brązu PMA

i redaktorze „Wiadomości Archeologicznych”

w pięćdziesięciolecie Jej pracy

w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Redaguje zespół: mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny),
prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego), mgr Radosław J. Prochowicz,
mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr. hab. Teresa Węgrzynowicz (zastępczyni redaktora naczelnego)

Tłumaczenia: Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Rysunki: J. Andrzejowski, R. Dąbrowski, W. Gawrysiak-Leszczynska, M. Jonakowski, A. Kamińska,
L. Kobylińska, G. Nowakowska, A. Potoczny, M. Różycka, K. Stanek, P. Szymański, W. Wróblewski

Fotografie: M. Andrzejowska, P. Mastalerz, A. Ring, B. Tropiło, Archiwum PMA

Redakcja techniczna: Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie: Radosław J. Prochowicz, Jacek Andrzejowski

Rycina na okładce przedstawia kołę paciorków bursztynowych i szklanych
z Lubieszewa, pow. Nowy Dwór Gdański

WARUNKI PRENUMERATY „WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH”

Państwowe Muzeum Archeologiczne prosi o składanie przez odbiorców indywidualnych oraz instytucje zamówień na **stałą dostawę „Wiadomości Archeologicznych”**. Do przesyłki PMA dołączy fakturę z aktualną ceną detaliczną powiększoną o koszty przesyłki. Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa, tel. (22) 831 15 37. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury.

Adres redakcji:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: pma@pma.it.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LIV

SPIS TREŚCI

Contents

Rozprawy

Wojciech Wróblewski, Chronologia względna wczesnośredniowiecznych grodzisk środkowego i dolnego biegu Liwca. Próba analizy w świetle badań geologiczno-geomorfologicznych Relative chronology of early medieval earthworks on the Middle and Lower Liwiec (eastern Poland). Insights from the study of the region's geology and geomorphology	3
--	---

Konferencja

Jacek Andrzejowski, Konferencja <i>Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej</i>	23
Teresa Dąbrowska, Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim Eastern territories of the Przeworsk Culture in the Late Pre-Roman Period	25
Ewa Bokinić, Uwagi na temat powiązań kultury oksywskiej z kręgiem jastorfskim i Europą Północną w świetle materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stanowisko 2, pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie Some remarks on the connections of the Oksywie Culture with the Jastorf and the Nordic Cultures in the light of materials from the cemetery at Podwiesk site 2, on the Lower Vistula	37
Wojciech Mazurek, Materiały typu jastorfskiego ze stanowiska 5 w Wytycznie, gm. Urszulin, woj. lubelskie Finds of the Jastorf type from Wytyczno site 5, in Eastern Poland	49
Jacek Andrzejowski, Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji The Eastern Zone of the Przeworsk Culture – an attempt at definition	59
Katarzyna Czarnecka, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Oblinie, gm. Maciejowice, woj. mazowieckie A cemetery of the Przeworsk Culture at Oblin, on the Middle Vistula	89
Katarzyna Rusin, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Niemirowie, gmina Mielnik, woj. podlaskie A cemetery of the Przeworsk Culture at Niemirów, in Podlasie	101
Andrzej Kokowski, Ramy chronologiczne osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce Chronological frames of the Przeworsk Culture in the south east of Poland	109
Wojciech Nowakowski, Żelazne zapinki kuszowate z podwiniętą nóżką w europejskim <i>Barbaricum</i> Iron cross-bow tendril brooches in the European <i>Barbaricum</i>	129
Ewa Bokinić, Wojciech Sosnowski, Wstępne wyniki badań cmentarzyska kultury wielbarskiej w Linowie, gm. Świecie n/Osą, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 6 A cemetery of the Wielbark Culture at Linowo, gm. Świecie nad Osą, woj. kujawsko-pomorskie, site 6. Preliminary report	147

Dyskusja	153
----------	-----

Odkrycia	157
----------	-----

Kronika	197
---------	-----

Wykaz skrótów	205
---------------	-----

Niniejszy tom został opracowany i przygotowany do druku w czasie, gdy dyrektorem PMA i redaktorem naczelnym „Wiadomości Archeologicznych” był dr Jan Jaskanis.

dr Wojciech Brzeziński
dyrektor Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie

OD REDAKCJI

Niemal wszystkie artykuły zamieszczone tomie LIV „Wiadomości Archeologicznych” napisane zostały przed wejściem w życie w Polsce reformy administracyjnej, tj. przed 1 stycznia 1999 roku. Redakcja wprowadziła w tych tekstach odpowiednie, w miarę możliwości dokładne zmiany, zatem wszystkie cytowane w tym tomie oznaczenia (gminy, powiaty i województwa) odnoszą się do obecnego podziału administracyjnego kraju.

Począwszy od tomu LIII Redakcja ujednoliciła zasady polskiej transliteracji tekstów pisanych cyrylicą, zgodnie z regułami stosowanymi w Bibliotece Narodowej (PN 83/N-01201 z dnia 1 lipca 1984 r.)

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” prosi Autorów o dostarczanie tekstów na dyskietkach lub dyskach CD w edytorach Microsoft Word lub Word Perfect w postaci niesformatowanej (z wyjątkiem znaków tabulacji, wyśrodkowania, kursywy i pogrubienia). Dyskietce powinien towarzyszyć jeden egzemplarz wydruku, sformatowanego w sposób odpowiadający znormalizowanej stronie maszynopisu. Ilustracje mogą być nadal przygotowywane metodami tradycyjnymi lub dostarczane na dyskietkach w postaci plików TIFF w rozdzielczości 600 pt/cal. Procedura ta ułatwi szybsze przygotowywanie prac do druku w tradycyjnej dla „Wiadomości Archeologicznych” formie edytorskiej.

dr Wojciech Brzeziński
redaktor naczelny

Materiały późnopaleolityczne i mezolityczne z badań F. Tarczyńskiego w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku

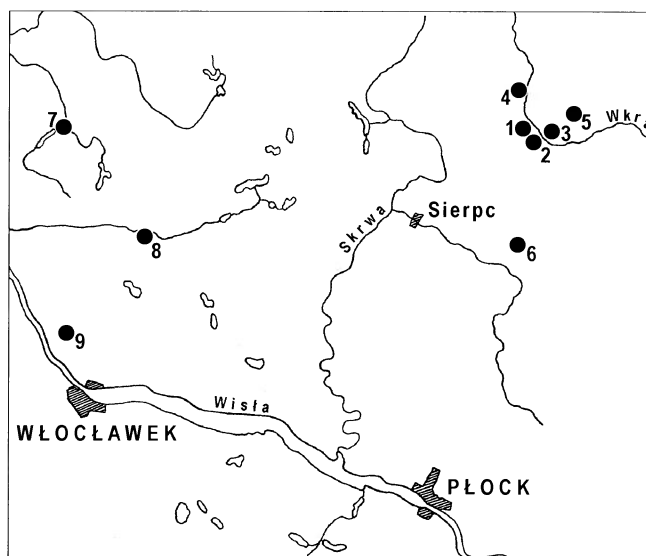
Jednym z pionierów badań stanowisk późnopaleolitycznych i mezolitycznych w Polsce był Franciszek Tarczyński. Ten wielki miłośnik starożytności, z zawodu nauczyciel kaligrafii i rysunków w gimnazjum w Płocku, swoje badania wydmy prowadził konsekwentnie przez przeszło 20 lat, począwszy od około 1877 roku. Jak wspomina Z. Gloger *przy niepospolitej wytrwałości, energii, pracy i szlachetnym zaparciu siebie dla idei – zgromadził cichy, skromny pracownik, sam jeden więcej zabytków (...), niż gdzie indziej całe towarzystwo starożytników* (Z. Gloger: Dolinami rzek, Warszawa 1903, s. 142). W tej samej książce opisuje Gloger wycieczkę, jaką urządził z F. Tarczyńskim na wydmy pod wsią Ośnica, gdzie nazywali sporo *nożyków, strzałek i okrzosków krzemiennych po przedhistorycznych mieszkańcach naszego Mazowsza*. Tarczyński gościł także innych znanych badaczy, m. in. J. Przyborskiego, z którym odbywał wycieczki naukowe do znanych sobie stanowisk wydmy w okolicy Płocka (J. Przyborski: Wycieczki nad Wieprz, WA IV, 1882, s. 193).

Plonem tych wszystkich poszukiwań i samodzielnych badań były bogate zbiory archeologiczne, które wzbogacały powszechnie wówczas znane prywatne muzeum Tarczyńskiego w Płocku. Opisy odwiedzanych stanowisk i zbieranych tam materiałów, aczkolwiek bardzo ogólne, zamieszczane były na łamach popularnych pism płockich: „Korespondenta Płockiego”, „Ech płockich i łomżyńskich”, „Kłósów”. Po śmierci F. Tarczyńskiego w 1900 r., zgodnie z jego życzeniem zbiory zostały przekazane ks. Kowalewskiemu (zob. Śp. Franciszek Tarczyński, (wspomnienie pośmiertne), „Światowit” III, 1901, s. 237–238), a następnie trafiły do Muzeum Diecezjalnego w Płocku, gdzie przechowywane są do dziś.

W 1982 roku byłem bodajże pierwszym archeologiem specjalizującym się w problematyce starszej i środkowej epoki kamienia, który miał możliwość zapoznać się ze wszystkimi materiałami krzemiennymi, pozyskanymi przez F. Tarczyńskiego. Nowy kustosz Muzeum Diecezjalnego, ks. R. Knapiński, zaproponował mi, wówczas pracownikowi Muzeum Mazowieckiego w Płocku, uporządkowanie i zinventaryzowanie tychże zbiorów. Do tego czasu zabytki zebrane przez F. Tarczyńskiego przechowywane były w ten romantyczny, dziewiętnastowieczny sposób, kiedy to zarówno wyroby krzemienne, ceramiczne jak i przedmioty metalowe naszywano na specjalne tablice tekturowe. Tabliczki takie są dziś zabytkiem same w sobie, toteż kilka najlepiej się prezentujących zachowanych zostało w stanie nienaruszonym dla celów wystawienniczych.

Studia nad materiałami krzemiennymi ze zbiorów F. Tarczyńskiego wykazały, że pochodzą one z przeszło 30 wydmych stano-

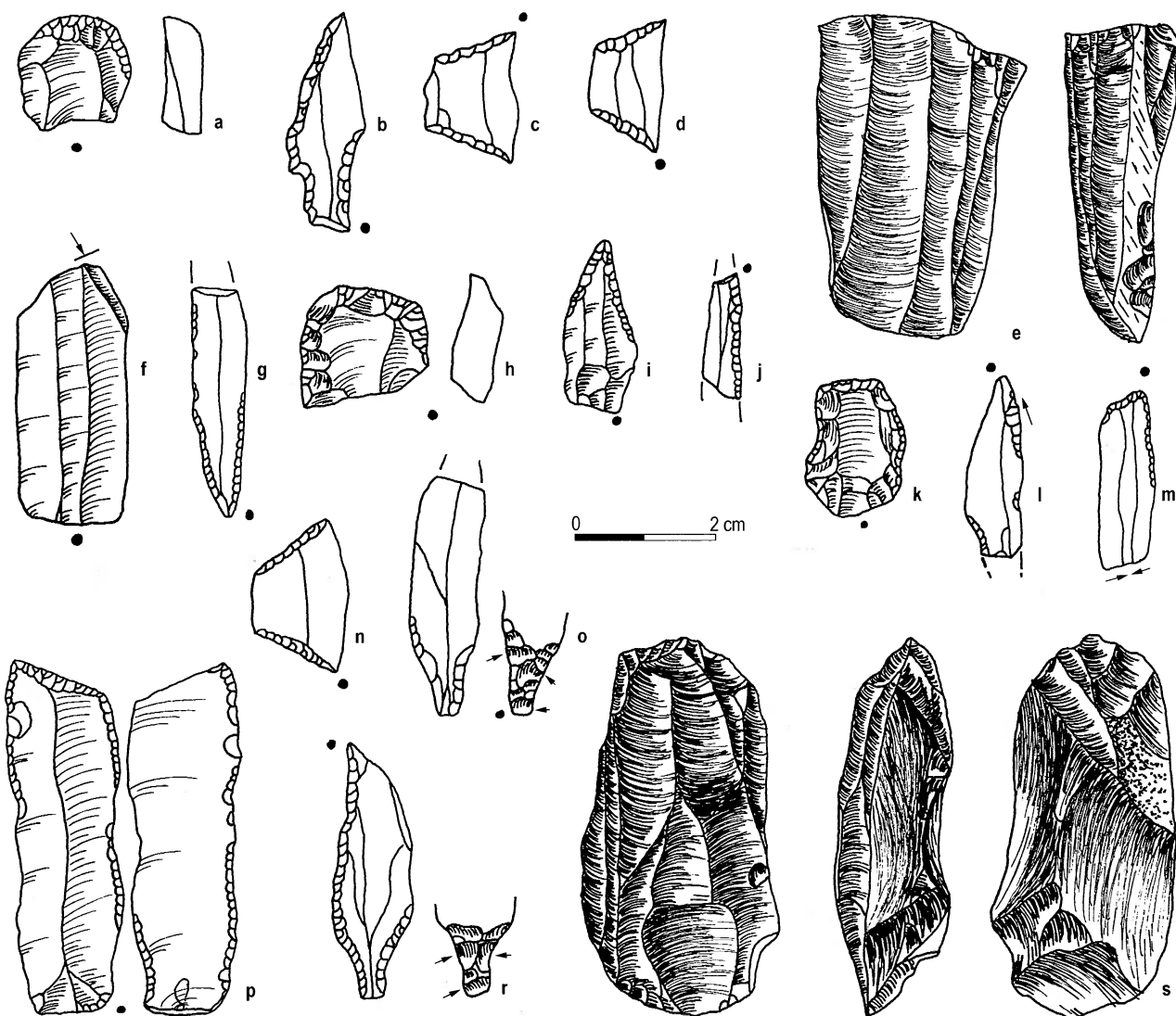
wisk późnopaleolitycznych i mezolitycznych z północno-zachodniego Mazowsza i z Ziemi Dobrzyńskiej. Większość tych bogatych źródeł, mianowicie zabytki pochodzące z Kotliny Płockiej, została już opublikowana (T. Galiński: Z badań nad późnoplejstocenskim i wczesnoholocenskim pradziejami Kotliny Płockiej, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 13, 1988, s. 3–167). Niniejsze opracowanie prezentuje pozostałe materiały z badań F. Tarczyńskiego, pochodzące ze stanowisk znad środkowego biegu Wkry oraz z Pojezierza Dobrzyńskiego. Nie są one ani tak liczne, ani – poza jednym przypadkiem (stanowisko w Zawidzu Kościelnym) – tak bogate, jak te z terenu Kotliny Płockiej. Do ich opublikowania skłonił mnie jednak fakt, że ze wspomnianych obszarów znanych jest jak dotychczas bardzo mało materiałów późnopaleolitycznych i mezolitycznych, zbiory F. Tarczyńskiego są więc tym bardziej cenne.

Ryc. 1. Stanowiska późnopaleolityczne i mezolityczne z badań F. Tarczyńskiego (numery na mapie odpowiadają numerom stanowisk w tekście)

Przedstawione niżej materiały krzemienne pochodzą z 9 stanowisk (Ryc. 1). Niestety nie znamy ich bliższej lokalizacji poza tym, że położone były na wydmych w bliskim sąsiedztwie Wkry, Niedźwiadki i Mienia. Wszystkie opisane rdzenie i narzędzia wykonane są, o ile nie zaznaczono inaczej, z krzemienia bałtyckiego.

1. Dźwierżno, gm. Biezuń, woj. mazowieckie. 1. Drapacz mikrolityczny (dług. < 2 cm) krępy, prawie krótki o bokach surowych,

Ryc. 2. Dzwierzno (a–d, f); Kocewo (e, g, h); Myślin (i–s), wszystkie w woj. mazowieckim

odłupkowy, kurtyzowany (Ryc. 2a). 2. Liściak trzpieniowaty bez łuskania na stronę spodnią – retusz trzonka przechodzi na jednym boku w stromy tylec. Krzem. czekoladowy (Ryc. 2b). 3. 2 zbrojniki trapezowate, krepie (Ryc. 2c, d). 4. Wióry i wiórki z krzemienia bałtyckiego i czekoladowego. 5. Rylec łamaniec wiórowy, wąskowierzchołkowy (Ryc. 2f). Okaz ten naszyty został na oddzielnej tablicy, może więc pochodzić z innego stanowiska w Dzwierznie.

2. Kocewo, gm. Biezuń, woj. mazowieckie, stan. przy *redu-tach francuskich*. 1. Rdzeń wiórowy dwupiętowy wieloodłupniowy o piętach pochylonych do tyłu, zaprawianych. Odłupnia lekko zakolona, boki i tył zaprawiane. 2. Rdzeń wiórowy jednopiętowy. Pięta zaprawiana, prostopadła, odłupnia lekko zakolona, boki i tył zaprawiane (Ryc. 2e). 3. Drapacz mikrolityczny krótki o łuskanych bokach, odłupkowy, kurtyzowany, z krzemienia bałtyckiego (Ryc. 2h). 4. Fragment liściaka dwukątowego bez łuskania na stronę spodnią lub fragment pazura (Ryc. 2g). 5. Wióry i odłupki o łuskaniu fragmentarycznym oraz wióry, wiórki i odłupki z krzemienia bałtyckiego i czekoladowego.

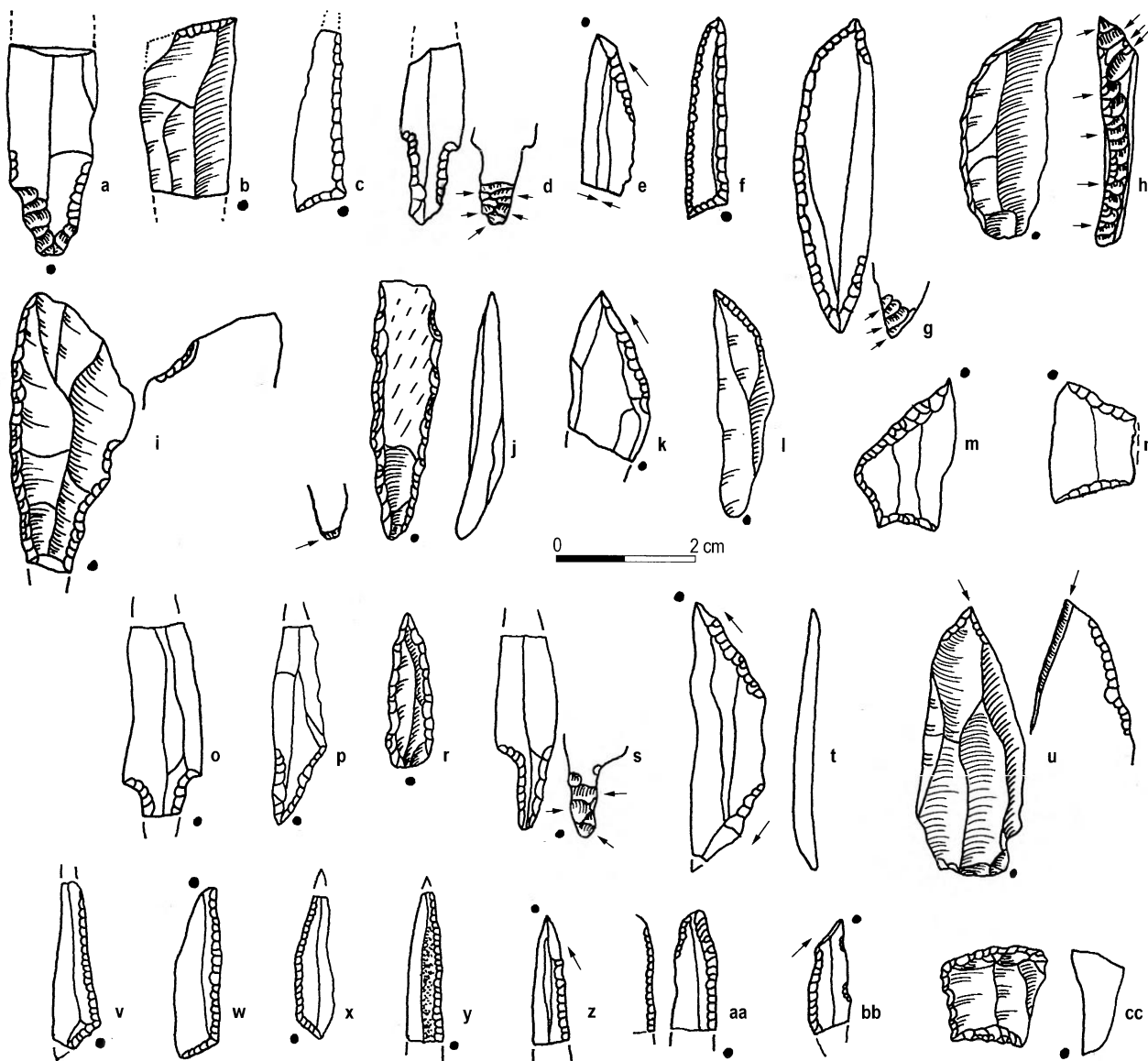
3. Myślin, gm. Biezuń, woj. mazowieckie. 1. Rdzeń wiórowy dwupiętowy wieloodłupniowy o piętach pochylonych do tyłu, zaprawianych. Odłupnia płaska, boki i tył zaprawiane (Ryc. 2s). 2. Półtylczak duży wiórowy pochylony, z półstromym retuszem boków (Ryc. 2p). 3. Pazur z wióra (Ryc. 2i). 4. Skrobacz odłupkowy łus-

kany na całym obwodzie, podprostokątny (Ryc. 2k). 5. 2 liściaki trzpieniowate z płaskim łuskaniem na stronę spodnią. Okaz z tyłcem wykonany jest z krzemienia bałtyckiego, drugi, uszkodzony, z krzemienia czekoladowego (Ryc. 2o, r). 6. Zbrojnik tzw. Wieliszew z podciętą retuszowaną podstawą, uszkodzony, z krzem. czekoladowego (Ryc. 2l). 7. Zbrojnik wiórkowy typu Borki, z krzem. czekoladowego (Ryc. 2m). 8. Trapez krepły (Ryc. 2n). 9. Fragment dużego trójkąta (Ryc. 2j). 10. Półsurowiec odłupkowy, wiórowy i wiórkowy z krzemienia bałtyckiego i czekoladowego.

4. Przytułow, gm. Biezuń, woj. mazowieckie. 1. Półtylczak wiórowy pochylony (Ryc. 3b). 2. Półsurowiec odłupkowy i wiórowy o charakterze późnopaleolitycznym z krzemienia bałtyckiego i czekoladowego.

5. Sławęc in, gm. Biezuń, woj. mazowieckie. 1. Fragment (nasiona) liściaka dwukątowego bez łuskania na stronę spodnią, z krzem. czekoladowego (Ryc. 3a). 2. Liczne wióry o pokroju późnopaleolitycznym z krzem. czekoladowego i bałtyckiego.

6. Zawidz Kościelny, gm. Zawidz, woj. mazowieckie. 1. Tylczak mały pełnolukowy z wióra (Ryc. 3h). 2. Ostrze półtylcowe z retuszowaną wgietą podstawą, tzw. Zonhoven Spitze. Przerwa między półtylciem a podstawą załuskana (Ryc. 3k). 3. Liściak trzpieniowaty z płaskim łuskaniem na stronę spodnią, uszkodzony (Ryc. 3s). 4. Fragment liściaka trzpieniowatego (Ryc. 3o).

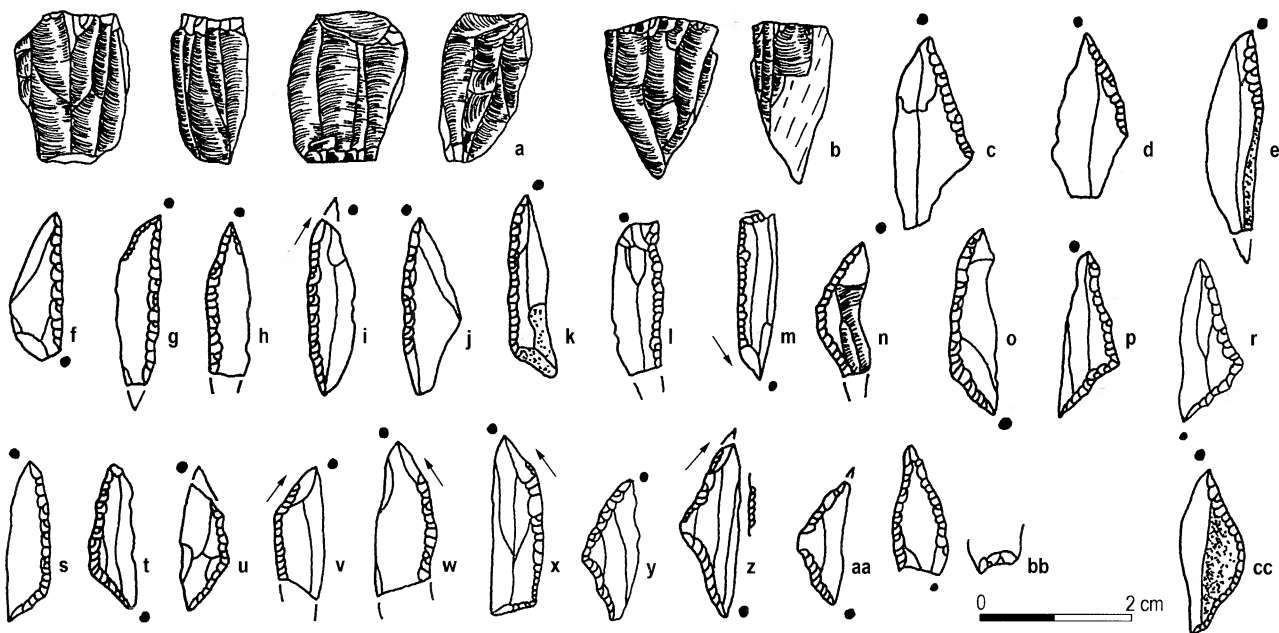
Ryc. 3. Sławęcino (a); Przytulewo (b); Zawidz Kościelny (i–cc), woj. mazowieckie; Hornówek (c); Lipno (d–f); Winduga–Rachcin (g), woj. kujawsko-pomorskie

5. Liściak mały, tzw. Lyngby. Łuskanie trzonka przechodzi na jednym boku w stromy tylec (Ryc. 3i). 6. Liściak dwukątowy bez łuskania na stronę spodnią, lub pazur, uszkodzony (Ryc. 3p). 7. Drapacz mikrolityczny krótki zdwojony o bokach łuskanych, wiórowy, z krzem. bałtyckiego (Ryc. 3ce). 8. Rylec węglowy środkowy, wąskowierzchołkowy z wióra (Ryc. 3u). 9. Półtylczak wiórowy skośny z krzem. czekoladowego (Ryc. 3n). 10. Pazur z odłupka. Oba boki opracowane stromym, wysokim retuszem schodzą się tworząc masywny wierzchołek, zaostriżony dodatkowo spodnim uderzeniem (Ryc. 3j). 11. Pazur podobny do opisanego wyżej, lecz mikrolityczny (Ryc. 3r). 12. Półtylczak wiórowy o długim, skośnym półtylcu zakończonym płaskim negatywem rylcowym. Może być zaliczony do tzw. zbrojników typu Wieliszew (Ryc. 3m). 13. Półtylczak wiórowy trapezowato zdwojony. Oba półtylce silnie skośne, zakończone przy wierzchołku płaskim negatywem rylcowym jak u zbrojników typu Wieliszew (Ryc. 3t). 14. Rdzeń mikrolityczny wiórkowy dwupiętowy rozdzielnodłupniowy. Jedna pięta prostopadła, druga lekko pochylona do tyłu, obie przygotowane, widoczna zaprawa boków (Ryc. 4c). 15. Rdzeń mikrolityczny wiórkowy stożkowaty, z pięta prostopadłą i odłupnią obejmującą trzy czwarte obwodu rdzenia (Ryc. 4b). 16–29. Zbrojniki mezolityczne: 16. 7 tylczaków tzw.

Stawinoga (Ryc. 4f–l); 17. Tylczak łukowy (Ryc. 4w). 18. Tylczak pełnołukowy (Ryc. 4cc). 19. 3 półtylczaki o długim półtylcu (Ryc. 4c–e). 20. 2 półtylczaki trapezowato zdwojone (Ryc. 4z, aa). 21. 2 trójkąty równoramienne (Ryc. 4n, y). 22. 7 trójkątów rozwartokątnych o małym boku długim (Ryc. 4o–v). 23. Trójkąt o tylcu wyraźnie łukowym i rozwartej podstawie (Ryc. 4x). 24. 2 trójkąty rozwartokątne o małym boku krótkim (Ryc. 3v, w). 25. Trójkąt rozwartokątny o małym boku krótkim, mały i wąski (Ryc. 3x). 26. Trójkąt mały i wąski podprostokątny o małym boku krótkim (Ryc. 4m). 27. Ostrze trójkątne z wgiętą retuszowaną podstawą (Ryc. 4bb). 28. Trapez krępy (Ryc. 3l). 29. 4 fragmenty zbrojników (Ryc. 3y–aa). 30. Półsurowiec odłupkowy, wiórowy i wiórkowy z krzemienia bałtyckiego i czekoladowego.

7. Hornówek, gm. Kikoń, woj. kujawsko-pomorskie. 1. Duży trójkąt podprostokątny o małym boku krótkim (Ryc. 3c). 2. Wióry i wiórki.

8. Lipno, gm. Lipno, woj. kujawsko-pomorskie. 1. Liściak trzypiętowy z płaskim łuskaniem na stronę spodnią, uszkodzony (Ryc. 3d). 2. Trójkąt rozwartokątny o małym boku krótkim, z retuszem trzeciego boku (Ryc. 3f). 3. Zbrojnik tzw. Wieliszew z łamaną podstawą (Ryc. 3e). 4. Półsurowiec odłupkowy, wiórowy i wiórkowy.

Ryc. 4. Zawidz Kościelny, woj. mazowieckie (a–cc)

9. Winduga–Rachcin, gm. Fabianki, woj. kujawsko-pomorskie. 1. Liściak dwukątowy z płaskim łuskaniem na stronę spodnią. Retusz nasady przechodzi na jednym boku w tylec. Wierzchołek pazurowaty (Ryc. 3g). 2. Półsurowiec odłupkowy i wiórowy o przekroju późnopaleolitycznym.

Zabytki późnopaleolityczne obecne są w ośmiu spośród dziewięciu przedstawionych zbiorów – nie ma ich tylko w materiałach z Hornówka. Pomijając półsurowiec, to na kilku stanowiskach (Sławęcín, Przytulewo, Kocewo, Winduga–Rachcin) wystąpiły wyłącznie formy późnopaleolityczne, na innych także mezolityczne. Do tych pierwszych należą: w Dźwierźnie – liściak trzpieniowaty tzw. ahrensburški i rylec; w Myślinie – rdzeń dwupiętowy wiórowy, oba liściaki tzw. mazowszańskie i półtylczak wiórowy; w Zawidzu Kościelnym – liściaki tzw. mazowszańskie, ahrensburški(?) i lyngbijskie, tylczak pełnołukowy (Ryc. 3h), ostrze tzw. Zonhoven, drapacz, rylec, pazur (Ryc. 3j) i może niektóre półtylczaki wiórowe; w Lipnie – liściak tzw. mazowszański.

Generalnie są to formy typowe dla ugrupowań zespołów liściakowych, jakie występowały na Niżu Europejskim w okresie młodszego dryasu (ok. 9–8 tys. lat p.n.e.). Większość omawianych tu inwentarzy (Kocewo, Myślin, Lipno, Winduga–Rachcin) zaliczyć można do tzw. cyklu mazowszańskiego (R. Schild: Późny paleolit, [w:] Prahistoria ziem polskich I, s. 159–338; M. Chmielewska: Późny paleolit pradoliny warszawsko-berlińskiej, Wrocław 1978). Na nieco większą uwagę zasługuje materiał z Zawidza Kościelnego. Obok elementów typowo mazowszańskich, jak np. liściaki z płaskim łuskaniem na stronę spodnią, znajdują się tu bowiem takie narzędzia, jak tylczak pełnołukowy czy ostrze tzw. Zonhoven, a więc formy charakterystyczne raczej dla zespołów określanych jako *niżowe inwentarze z tylczakami łukowymi i drapaczami tarnowiańskimi* (R. Schild: *op. cit.*), albo inaczej jako *grupa witowsko-tarnowska* (M. Chmielewska: *op. cit.*). Znanie są ponadto zespoły, w których współwystępują ze sobą wszystkie wymienione wyżej elementy typologiczne, a także obecne w Zawidzu Kościelnym liściaki tzw. lyngbijskie czy ahrensburški. Chodzi tu oczywiście o inwentarz typu Witów 1, skup. III, zaliczane do tzw. grupy tarnowsko-świdurskiej (*Op. cit.*: s. 64 n.). Kwestia interpretacji materiałów późnopaleolitycznych z Zawidza Kościelnego nie może

wieć być jednoznaczna. Zależy to bowiem od tego, czy są one wewnętrznie zwarte, czy też nie. Tego niestety, wskutek braku szczegółowszej dokumentacji badań, wiedzieć już dziś nie możemy.

Zabytki mezolityczne występują w materiałach z Dźwierzna (drapacz i trapezy), z Myślina (skrobacz, pazur, zbrojnik), z Zawidza Kościelnego (2 rdzenie wiórkowe, pazur mikrolityczny, być może niektóre półtylczaki wiórowe, zbrojniki), z Hornówka (zbrojnik) i z Lipna (zbrojnik). Biorąc pod uwagę tylko formy narzędziowe, to poza inwentarzem z Zawidza Kościelnego są to bardzo ubogie ślady pozostałości osadniczych. Niemniej niektóre z nich są na tyle charakterystyczne, że można sklasyfikować je pod względem taksonomicznym i chronologicznym. Chodzi tu o materiały z Myślina i z Lipna, które można wiązać z osadnictwem kompleksu III (T. Galiński: *Mezolit Pomorza*, Warszawa 1987, m-pis rozprawy doktorskiej w IAiE PAN), powszechnie określanych dotychczas jako *cykl wiślański* albo *kultura janisławicka* (H. Więckowska, M. Marczałak: *Próba podziału kulturowego mezolitu Mazowsza*, [w:] *Materiały do prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*, Wrocław 1967; H. Więckowska: *Spółeczności łowiecko-rybackie wczesnego holocenu*, [w:] *Prahistoria ziem polskich I*, s. 339–438; S. K. Kozłowski: *Pradzieje ziem polskich od IX do V tys. p.n.e.*, Warszawa 1972). Odnośnie do materiałów z Zawidza Kościelnego, to oprócz ewentualnych zbrojników tzw. Wieliszew(?) (Ryc. 3m, t) pozostałe (2 rdzenie wiórkowe, 34 zbrojniki) wydają się być zespołem zwartym, reprezentującym osadnictwo kompleksu I (T. Galiński: *op. cit.*), określanego dotąd jako *wspólnota Duvensee*, obejmująca m.in. *kulturę komornicką* (S. K. Kozłowski: *Zróżnicowanie kulturowe Europy w X–V tys. p.n.e.*, Warszawa 1975), albo jako *cykl narwiański* (H. Więckowska, M. Marczałak: *op. cit.*; H. Więckowska: *op. cit.*). Inwentarz z Zawidza Kościelnego jest w grupie zbrojników typowym przykładem struktury typologicznej tego rodzaju zespołów pochodzących z okresu atlantyckiego (T. Galiński: *op. cit.*).

Analiza surowcowa omawianych materiałów wykazuje, że na stanowiskach późnopaleolitycznych – w tym wypadku chodzi o zespoły tzw. cyklu mazowszańskiego i pokrewne – użytkowany był miejscowy krzemień bałtycki oraz importowany z Gór Świętokrzyskich krzemień tzw. czekoladowy. Warto przy tym zauważyć, że ten ostatni występuje licznie na stanowiskach położonych nad

środkowym biegiem Wkry (Dźwierżno, Kocewo, Myślin, Sławęcin), nie ma go już natomiast w inwentarzach z Pojezierza Dobrzyńskiego (Lipno, Winduga–Rachcin). Na stanowiskach mezolitycznych daje się zaobserwować inną prawidłowość. Krzemień czekoladowy obecny jest obok bałtyckiego w zespołach kompleksu III (Myślin, Lipno), nie zanotowano go zaś w stosunkowo bogatym inwentarzu z Zawidza Kościelnego, reprezentującym kompleks I. Uwagi te dotyczą jedynie omawianych materiałów i nie muszą odzwierciedlać jakichś ogólnych prawidłowości, związanych z gospodarką surowcową społeczeństw późnoplejstocенskich i wczesnoholoceńskich zamieszkujących Niż Polski. Do takich uogólnień potrzebne są specjalistyczne badania na szerszym materiale porównawczym.

Materiały krzemienne ze zbiorów F. Tarczyńskiego wyznaczają kolejne punkty osadnictwa późnopaleolitycznego o mezolitycznego w środkowej części Niżu Polskiego. Jakkolwiek ich wartość poznawcza jest niewątpliwa, aczkolwiek mocno ograniczona, podobnie jak wszystkich zbiorów powierzchniowych (również niektórych zbiorów z badań wykopaliskowych na zniszczonych, dużych stanowiskach z układami bezkrzemienicowymi). Materiały te ukazują przede wszystkim przestrzenny zasięg poszczególnych zjawisk kulturowych, a także wzbogacają bazę źródłową, m.in. dla studiów nad niektórymi zagadnieniami związanymi z gospodarką surowcową społeczeństw tego okresu.

Tadeusz Galiński

Nieznane zabytki neolityczne z Pomorza Wschodniego

Podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w 1996 roku w Małym Garcu, gm. Subkowy, woj. pomorskie, pozyskano informacje dotyczące kilku zabytków neolitycznych, odkrytych przypadkowo w najbliższej okolicy w czasie prac rolnych. Zabytki te znajdują się w kolekcji emerytowanego nauczyciela historii ze wsi Subkowy, Jerzego Makowskiego. W skład „neolitycznej” części zbiorów p. Makowskiego wchodzi dwa kamienne toporki i krzemienne siekierka.

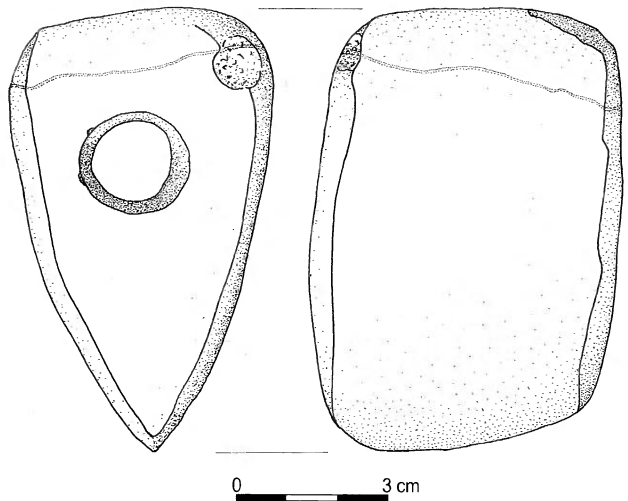
Siekierka znaleziona została w 1993 roku w czasie orki na polu na zachód od wsi Narkowy, gm. Subkowy. Wykonana jest z krzemienia pasiastego, powierzchnię ma starannie wygładzoną ze słabo widocznym retuszem. Ostrze ma kształt trapezowaty, obuch jest gruby i płaski. W przekroju jest prostokątna. Długość siekierki wynosi 174 mm, szerokość obucha 34 mm, ostrza 67 mm (Ryc. 1). Stan zachowania zabytku jest bardzo dobry. Cechy siekierki pozwalają na zaklasyfikowanie jej do kultury amfor kulistych (T. Wiślański: Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych, [w:] *Prahistoria ziem polskich II*, s. 286). Z terenów Pomorza Wschodniego znane są luźne znaleziska siekier z krzemienia pasiastego (*Op. cit.*, ryc. 171), poświadczające istnienie dalekosiężnej wymiany, prowadzonej z okolic kopalni w Krzemionkach Opatowskich w dół Wisły. Możliwe, że siekierki te pochodzą ze zniszczonych grobów, gdyż ta kategoria zabytków bardzo często wchodziła w skład wyposażenia grobów ludności kultury amfor kulistych (T. Wiślański: *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław 1966, s. 54 nn.; S. Nosek: *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław 1967, s. 273). Dotyczyć to może także opisanego okazu.

Pierwszy z toporków wykonany jest z czarnego amfibolitu. Został odkryty w połowie lat 70-tych na polu we wschodniej części wsi Subkowy. Jego powierzchnia jest starannie wygładzona. Długość zabytku wynosi 94 mm, szerokość 53 mm (na obuchu 48 mm), średnica otworu 22–28 mm (Ryc. 2). Reprezentuje on typ V wg J. Machnika (*Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Kraków 1966, s. 42). Stan zachowania jest bardzo dobry. Drugi

Ryc. 1. Narkowy, pow. Tczew, woj. pomorskie. Siekierka z krzemienia pasiastego

toporek wykonany jest ze zlepieńca o barwie brunatno-łkowej. Podobnie jak poprzedni, znaleziony został w połowie lat 70-tych w trakcie orki w południowej części wsi Subkowy. Ma również wygładzoną powierzchnię. Jego długość wynosi 118 mm, szerokość 64 mm (na obuchu 40 mm). Otwór nawiercony jest dwustronnie – jego średnica jest większa na grzbiecie toporka i wynosi 24,5 mm, zaś na płaszczyźnie dolnej 17 mm (Ryc. 3). Toporek ten odpowiada typowi II wg J. Machnika (*Op. cit.*, s. 42). Stan zachowania toporka jest dość dobry, z widocznymi obtłuczeniami na stronie

Ryc. 2. Subkowy, pow. Tczew, woj. pomorskie. Toporek z amfibolitu

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PSAS	– „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland”, Salisbury
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SovArch	– „Sovetskaja Archeologia” (Советская археология), Moskva
KSIA	– Kratkie soobščeniija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
MIA	– Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

